

Tomislav Tomašković

Likijske grobnice – pogrebni običaji u zapadnoanatolijskoj antičkoj pokrajini

Uvod

Dva sam puta posjetio jugozapadnu obalu Turske prilikom ljetovanja. Obišao sam brojne arheološke lokalitete među kojima su bila Dalyan i Demre, antički Kaunos i Myra. Lokalni vodiči pokazali su mi, kao turističku atrakciju, posebne oblike antičkih grobnica. Bile su to grobnice uklesane u stijeni raznih oblika s raskošnim ukrasima. Vodiči su pričali razne legende o tim grobnicama, među kojima sam zapamtio da su se one zatvarale iznutra. Naime, kad bi gospodar umro, njegov najdraži rob odnio bi ga u grobnicu te je zatvorio iznutra i umro zajedno s gospodarom. To je, navodno, bila velika čast za roba.¹

Općenito o Likiji

Likija je antička pokrajina na jugozapadu poluotoka Male Azije. Smještena je na poluotoku, a graniči s Pamfilijom na istoku i Karijom na zapadu (Karta 1). Narod nazvan Likijcima naselio je ove prostore početkom prvog tisućljeća pr. Kr. i često se smatra da su u srodstvu s narodom Lukka, poznatom u izvorima iz kasnog brončanog doba. Smatra se da je najraniji veći centar naseljavanja bio Ksant (Xanthos), današnji Günük, i dolina oko njega i istoimene rijeke, u VIII. st. pr. Kr. Likijsko pismo slično je grčkom alfabetu iz kojeg se razvilo, a jezik je indoeuropski, djelomično odgonetnut zahvaljujući manjem broju dvojezičnih likijsko-grčkih natpisa.² Likijci su sami sebe nazivali Termilai, a grčki naziv Lykioi vjerojatno potječe od brončanodobnog naziva Lukka,³ premda Herodot tvrdi da su ime dobili po Liku, sinu Atenjanina Pandiona, te da im je porijeklo s otoka Krete.⁴

¹ Takve priče, kao i danas zanimljivi oblici grobnica, navele su me da saznam više, kako o njima, tako i o pokrajini u kojoj se nalaze. Kako su rijetki u Hrvatskoj pisali o toj pokrajini (Marin Zaninović ih uspoređuje s Liburnima u M. Zaninović, *Liburna militaris*. U: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996, 2929-307, 296) odlučio sam o Likiji i likijskim grobnicama napisati prvo svoj diplomski rad, a onda i ovaj članak, te ih tako približiti Hrvatima. Ovom prilikom, bih htio zahvaliti profesorici i mentorici dr. sc. Mari-ni Miličević Bradač koja je prihvatila temu mog diplomskog rada i pružila mi svu potrebnu pomoć prilikom pisanja, kako diplomskog rada, tako i ovog članka, te svima drugima koji su mi pomogli u radu.

² P. Bienkowski, A. Millard, Lycia. U: *British Museum – Dictionary of the Ancient Near East*. (London 2000.) 184-185

³ M. J. Mellink, The Native Kingdoms of Anatolia. U: *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. III, part 2, The Assirian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B. C.* (2000.) 619-665, 656; G. Wissowa et al., Lykia. U: W. Kröll ed. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft, Band 13., Lokroi – Lysimachides*, 1927, 2270-2291, 2270-2273

⁴ Herod. I. 173, VII. 92

Karta 1: Mala Azija između 750. i 550. g. pr. Kr. (prema G. Barraclough et al. eds. *The Times, Atlas svjetske povijesti, dopunjeno jugoslavensko izdanje, Ljubljana-Zagreb: Cankarjeva založba 1987, 75*)

Ksant, likijski Arnfa, grad koji je postao likijskom prijestolnicom, smjestio se na lijevoj obali istoimene rijeke, u plodnoj dolini. Njegova luka bio je grad Patara. Druge važne luke bile su Mira (Myra), današnji Demre, i Limira (Limyra), također u nizini, dok su Tlos i Pinara bile prirodno utvrđene citadele na planinama. Važni prirodni resursi u Likiji bile su šume, koje su davale drvo za gradnju i brodogradnju te divljač za lov, i nizine pogodne za stočarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo.⁵ Likija je vulkanski aktivna zemlja pa se pretpostavlja da je zato nastao mit o čudovištu Himeri (Slika 1),⁶ koja je rigala vatru.

Slika 1: Reljef s prikazom Belerofonta kako ubija Himeru na heroonu iz Trise (prema W. Oberleitner, *Das Heroon von Trysa, ein lykisches Fürstengrab des 4. Jahrhunderts v. Chr., Mainz am Rhein: P. von Zabern 1994, Abb. 51*)

Obala Likije bila je pogodna za razvoj pomorstva, ali i za piratstvo, koje je bilo konstantna pojava.⁷

Kroz povijest Likija je promijenila mnoge vladare koji su sa sobom donijeli svoje običaje i način života. Početkom druge polovice VI. st. pr. Kr. za cara Kira, nakon pohoda vojskovođe Harpaga, Likija je došla pod perzijsku vlast,⁸ pod kojom je bila do otprilike 485. g. pr. Kr. kada je uspostavljena lokalna dinastija iz Ksanta. Prvi imenom poznati vladar te dinastije bio je Kuprllj, poznat iz numizmatičkih izvora.⁹ Sredinom V. st. pr. Kr. Likijci su se priključili Atenskoj ligi. Vjerojatno to nisu učinili dobrovoljno, nego pod Kimonovom prijetnjom vojnom invazijom.¹⁰ Nakon što su se Likijci oslobodili atenske kontrole, ponovo su došli pod perzijsku vlast. Čini se da se oni nisu odupirali toj vlasti jer im je bila zagarantirana velika autonomija. Perzijski utjecaj slabi u doba vladara Perikla iz Limire, koji je oružjem osvojio Telmes te tako došao na vlast vojnom diktaturom, ujedinivši zemlju. Tada Likija postaje nezavisna.¹¹ Nakon Periklove vlasti, dio Likije je pao pod vlast karijskog satrapa Mauzola, a sredinom IV. st. pr. Kr. Perzijanci su ponovo uspostavili svoju vlast, koja je ovaj puta bila izravnija i čvršća nego ranije.¹² Takva vlast održala se do dolaska Aleksandra Velikog 334. g. pr. Kr.¹³ Likija je tada bila satrapija na čelu s Nearhom. Nakon smrti Aleksandra Velikog, Likijom je vladao Antigona I. Jednooki (Monophthalmos) do svoje smrti 301. g. pr. Kr. U to doba u Likiji se javlja helenistička umjetnost.¹⁴ Nakon Antigona, Likija dolazi pod vlast Ptolemejevića, vjerojatno 295. g. pr. Kr, pod kojom ostaje do 197. g. pr. Kr, kad ju je osvojio Antioh III, vladar Sirije iz dinastije Seleukida. Nakon Antiohova sukoba s

⁵ M. J. Mellink, op. cit. no. 3. 655-656

⁶ S. G. P. Small, *The Arms of Turnus: Aeneid 7.783-93. Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 90, 1959, 243-252, 245

⁷ Strab. IV. 5. 1, 2, 3, 6; E. Churchill Semple, *Pirate Coasts of the Mediterranean Sea, Geographical Review*, vol. 2, no. 2, 1916, 134-151, 139

⁸ Herod. I. 171-177; o povijesti Likije pod perzijskom vlašću: Herod. VII 92, 98; T. R. Bryce, *Political Unity in Lycia during the »Dynastic« Period. Journal of Near Eastern Studies*, vol. 42, no. 1, 1983, 31-42, 31-34; M. J. Mellink, *Anatolia. U: The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. IV, Persia, Greece and the Western Mediterranean c. 525 to 479 B. C. 2002, 211-233, 224*; K. Ziegler, W. Sontheimer, *Lykia. U: K. Ziegler, W. Sontheimer eds. Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, Band 3, Iuppiter bis Nasidierus, 1969, 809-810, 809*; S. K. Eddy, *The Cold War between Athens and Persia, ca. 448-412 B.C. Classical Philology*, vol. 68, no. 4, 1973, 241-258, 243-244

⁹ T. R. Bryce, op. cit. bilj. 8, 34

¹⁰ T. R. Bryce, op. cit. bilj. 8, 34-35; G. Wissowa, op. cit. no. 3, 2273; o Likiji pod Atenom pisao još: A. Keen, *Gateway from the Aegean to the Mediterranean: The Strategic Value of Lycia down to the Fourth Century B. C. Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions, Band 1, 1993, 71-77, 74-75*

¹¹ T. R. Bryce, op. cit. bilj. 8, 36-39

¹² T. R. Bryce, op. cit. bilj. 8, 39-40; G. Wissowa, op. cit. bilj. 3, 2273

¹³ T. R. Bryce, op. cit. bilj. 8, 42; W. Oberleitner, *Das Heroon von Trysa, ein lykisches Fürstengrab des 4. Jahrhunderts v. Chr., 1994, 16*

¹⁴ G. Wissowa, op. cit. bilj. 3, 2274; K. Ziegler, W. Sontheimer, op. cit. bilj. 8, 809

Rimom, mirovnim ugovorom u Apameji 188. g. pr. Kr, Rim je pripojio susjednom otoku Rodu cijelu Likiju, osim Telmesa. Taj period obilježen je neprestanim sukobima u kojima se jasno vidi ujedinjenost Likijaca protiv zajedničkog neprijatelja. 167. g. pr. Kr, nakon Trećeg makedonskog rata u kojem je Rod osramoćen, Likija je stekla neovisnost. Nakon toga nastala je Likijska liga, na čelu s Likijarhom, no sigurno je da je prije toga postojao određen savez likijskih gradova što se vidi po raznim poslanstvima koja su Likijci slali na Rod i drugdje.¹⁵ O Likijskoj ligi pisao je Strabon. U savezu su postojala 23 grada koja su se sastajala na skupštini na dogovorenom mjestu. Veliki gradovi imaju pravo na 3 glasa u skupštini, srednji na 2, a mali na 1 glas. Na skupštinama se bave javnim i financijskim pitanjima.¹⁶ Početkom I. st. pr. Kr. izbio je sukob između kralja Pontskog Kraljevstva, Mitridata VI. Eupatora, i Rimljana. 89. g. pr. Kr. Mitridat je krenuo u osvajanje Male Azije, a 88. g. pr. Kr. osvojio je i Likiju. Rat je konačno završio 85. g. pr. Kr. rimskom pobjedom, a neki gradovi, među kojima i neki likijski stradali u ratu, dobili su naziv »prijatelj rimskog naroda« i pravo na samostalnu vladu.¹⁷ Tada počinje razdoblje sve intenzivnijeg rimskog utjecaja. Zbog navodnih unutarnjih razdora, car Klaudije je oduzeo slobodu Likijcima,¹⁸ tj. 43. g. Likija je postala provincijom, a u nazivu i teritoriju dodana joj je susjedna Pamfilija. Pri Dioklecijanovoj podjeli Rimskog Carstva na dijeceze ne spominje se Likija, već samo Pamfilija koja je pripadala dijecezi Azijani. No, može se zaključiti da je Likija pripadala istoj dijecezi. Kasnije, u IV. i V. st, ponovno se Likija spominje kao zasebna cjelina.¹⁹ Pri Konstantinovoj podjeli na prefekture, Likija je pripala Orientu (Oriens),²⁰ a nakon smrti cara Teodozija 395. g. postala je dio Istočnog Rimskog Carstva u kojem je ostala i u srednjem vijeku.²¹

Religija i kulturni običaji Likije

Pogrebni običaji uvijek su povezani s religijom. U Likiji su postojala brojna svetišta i religijski centri. Glavni religijski centar Likije bio je Letoon kraj Ksanta. U doba helenizacije, likijski bogovi izjednačeni su s grčkim.²²

¹⁵ J. A. O. Larsen, Representation and Democracy in Hellenistic Federalism. *Classical Philology*, vol. 40, no. 2, 1945, 65-97, 71-75; C. Habicht, The Seleucids and Their Rivals. U: A. E. Astin et al. eds. *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. VIII, Rome and the Mediterranean to 133 B. C.* 2000, 324-387, 334-336; W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 17; G. Wissowa, op. cit. no. 3, 2274-2276; K. Ziegler, W. Sontheimer, op. cit. bilj. 8, 809

¹⁶ Strab. XIV 3. 3; W. Oberleitner, op. cit. bilj. 17, 17

¹⁷ J. G. F. Hind, Mithridates. U: J. A. Crock et al. eds. *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. IX, The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B. C.* 2001, 129-164, 144-150, 160-163; W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 17

¹⁸ Suet. *Claud.* 25; W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 18; G. Wissowa, op. cit. bilj. 3, 2275

¹⁹ G. Wissowa, op. cit. bilj. 3, 2276

²⁰ A. Bernardi, Početak krize i podjela Carstva. U: E. Cravetto ed. *Povijest, 4. knjiga, Rimsko Carstvo, Zagreb 2007*, 596-671, 651

²¹ *ibid.* 671

²² Ed. Frézouls, Les cultes de la Lycie occidentale. *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums*, Band I, 1993, 203-212, 204-206

Važna mitološka scena vezana uz pogrebne običaje za Likiju je smrt Sarpedona pod Trojom. Nakon njegove smrti, po nalogu Zeusa, Apolon je njegovo tijelo opraio u rijeci, namazao ambrozijom i obukao u haljine. Potom su ga u Likiju odnijeli blizanci Hypnos i Thanatos (San i Smrt), gdje je sahranjen pod humkom na koji je postavljen stećak.²³ Ta scena ukazuje na veliku brigu o mrtvima u Likiji od najranijih vremena. Osim bogova i mitoloških junaka, u Likiji je postojao kult mrtvih. To potvrđuje jedan natpis iz Tlosa koji spominje godišnju žrtvu u čast mrtvih. Zazivaju se bogovi i heroji da zaštite mrtve, ali i da proklinju one koji uništavaju grobove ili stavljaju u njih tijela pokojnika bez dozvole.²⁴ O grobu se brinula obitelj pokojnika.²⁵

Mnogi natpisi na likijskim grobovima slijede određen redoslijed riječi. Na početku natpisa je upućivanje na grob, zatim se spominje ime graditelja i osoba za koje je grob sagrađen. To je čest redoslijed i na dvojezičnim natpisima na likijskom i grčkom jeziku.²⁶ Također se često spominje društveni položaj pokojnika i članovi njegove obitelji.²⁷

Grobnice

U Likiji, koja je nazivana »zemljom grobnica«, postoji nekoliko tipova grobova. Grobnice oblika hrama (engl. temple-tombs) nisu autohtone, grobnice sa stupovima (engl. pillar-tombs) su najraskošnije (npr. grobnice u Ksantu, tzv. Grobnica Harpija), a najčešće su one u stijeni oblika golubinjaka (engl. pigeon-hole-tombs) od kojih su one u Likiji pravokutne, a u Frigiji polukružne. Postoje još grobnice klesane u kamenu u obliku kuća (engl. rock-cut house tombs) i sarkofazi gotičkog tipa (engl. Gothic sarcophagus type). Na njima se javljaju natpisi na likijskom i grčkom jeziku.²⁸ Navedeni tipovi grobova su oni koje nazivamo likijskim tipovima. To su grobnice koje su obilježile Likiju kao zemlju i prema kojima je postala Likija slavna i lako prepoznatljiva, kako u stručnim krugovima, tako i kao turistička atrakcija. Naravno, u Likiji su postojali i drugi tipovi grobnica kakvi su se koristili i u drugim antičkim zemljama, kao što su jednostavni grobovi, tumuli, herooni itd.

Jednostavni grobovi

Kao i svugdje, u Likiji su postojali jednostavni grobovi bez raskošne grobne arhitekture i bogatih priloga. Takvi grobovi su najstariji u Likiji, a u njima su se po-

²³ Homer, *Ilijada* XVI. 666-683; M. M. Gillies, Purification in Homer. *The Classical Quarterly*, vol. 19, no. 2, 1925, 71-74, 73

²⁴ Ed. Frézouls, op. cit. bilj. 22, 208

²⁵ W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 16

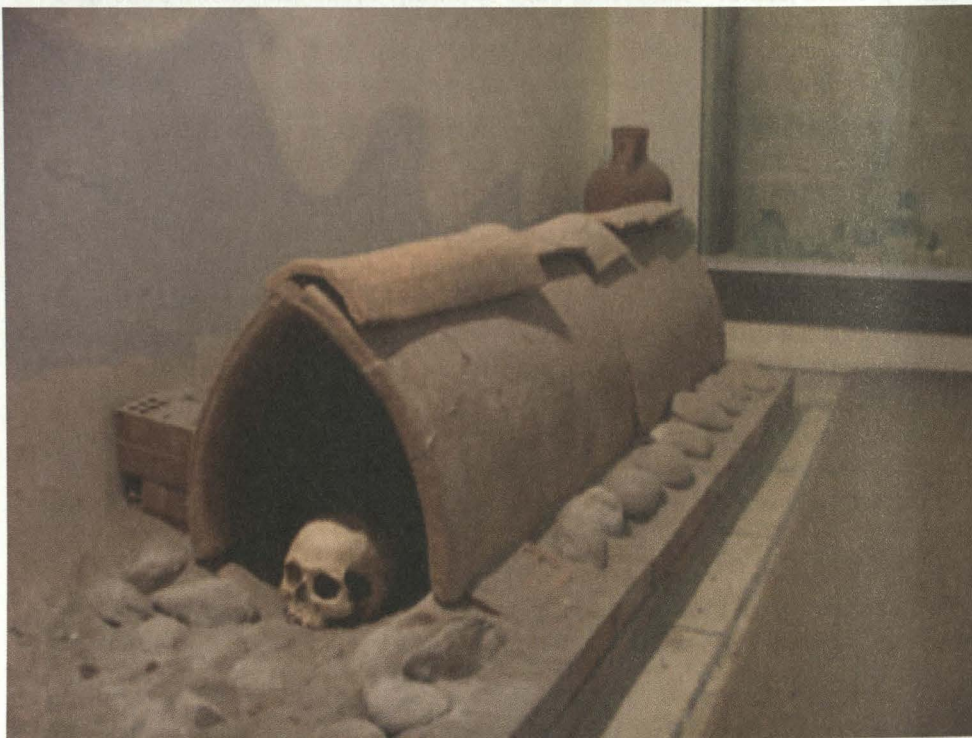
²⁶ R. Shafer, »Pisidian«. *The American Journal of Philology*, vol. 71, no. 3, 1950, 239-270, 255

²⁷ G. Wissowa, op. cit. bilj. 3, 2274

²⁸ Notes on Supplementary Plates LXXXI-LXXXIV. Phrygian and Lycian Monuments. *Greece & Rome*, vol. 18, no. 53, 1949, 95-96, 95

kapali ljudi koji si nisu mogli priuštiti luksuzan ukop. To su grobovi u jednostavnim rakama, katkad obloženi kamenom ili crijepom ili položeni u velike keramičke posude. Na lokalitetu Karataş pokapali su se ljudi koji nisu imali visoki društveni položaj. Njihovi su ukopi pojedinačni u pitosima. Kao priloge stavljaju su lokalnu dvobojnu keramiku datiranu od VIII. do VI. st. pr. Kr.²⁹

Na lokalitetu Ağva, na istočnoj obali Likije, nađeni su jednostavni paljevinski i kosturni grobovi. Paljevinski ukopi su u velikim amforama i datirani su u III. st. pr. Kr. Postoje tri tipa kosturnih grobova: grobovi sa crepovima (engl. Tile graves; Slika 2), grobovi obloženi kamenom (engl. Stone-lined graves) i jednostavni prošireni grobovi u jami (engl. Simple extended inhumations). Najčešći prilozi u grobovima prvog i drugog tipa su lekiti V. i IV. st. pr. Kr., a treći tip grobova nastavlja se u helenističkom razdoblju. Prilozi su postavljeni uz tijelo ili glavu pokojnika. Izolirani nalazi posuda na lokalitetu upućuju da je groblje postojalo od VI. st. pr. Kr.³⁰

Slika 2: Likijski ukop pod crepovima u muzeju Fethiye u Turskoj (prema <http://www.lycian-turkey.com/images/burial-1.jpg>, 12.12.2009.)

²⁹ M. J. Mellink, op. cit. bilj. 3, 661

³⁰ M. J. Mellink, *Archaeology in Asia Minor*, *American Journal of Archaeology*, vol. 80, no. 3, 1976, 261-289, 274

Tumuli

Tumuli su česta pojava u željeznom dobu zapadne Azije i Europe. Svojom veličinom i često bogatim nalazima upućuju da su to bile grobnice bogatih i moćnih ljudi. U mjestu Kızılbeld nalazi se tumul čija je unutrašnjost oslikana. Uz zapadni i južni zid nalazi se kline, ležaljka, na postolju od vapnenca. Zidovi uz kline dijelom su neoslikani, a ostali dijelovi prikazuju scene ratnika u kočiji, gozbu (vjerojatno pogrebnu) te Meduzu kako rađa Pegaza i Hrisaora, scenu vjerojatno povezanu sa simbolikom umiranja i rađanja. Strop je također oslikan, i to motivima uzoraka tkanina i biljaka. Na sjevernom zidu je naslikan brod, a plava boja na škrinji nadozvučuje se na ovu scenu, vjerojatno predstavljajući more.³¹ Ratnika, u vojnoj opremljenoj pod grčkim utjecajem, u kočiji vozi kočijaš.³² Ispred kočije je starac s bradom, a iznad kočije je krilati demon koji drži lotusov cvijet (Slika 3), što je zanimljiv prikaz u likijskoj umjetnosti, pod utjecajima Istoka i Zapada. Također je u ovoj grobnici prisutna scena lova te žene na prijestolju, okružene slugama, vojnicima i konjima. Stil slikanja u ovom grobu povezan je sa stilom Grka u Maloj Aziji druge polovice VI. st. pr. Kr., ali tu se vide i neki istočni elementi, kao što je krilati demon.³³

Slika 3: Prikaz ratnika u kočiji, starca s bradom i krilatog demona s lotusovim cvijetom u tumulu Kızılbeld (prema M. J. Mellink, J. Lawrence Angel, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia*, 1972. *American Journal of Archaeology*, vol. 77, no. 3, 1973, Fig. 5)

³¹ M. J. Mellink, *Excavations in the Elmalı Area, Lycia*, 1975. *American Journal of Archaeology*, vol. 80, no. 4, 1976, 377-384, 377-382

³² M. J. Mellink, J. Lawrence Angel, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia*, 1969. *American Journal of Archaeology*, vol. 74, no. 3, 1970, 245-259, 252

³³ M. J. Mellink, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia*, 1970. *American Journal of Archaeology*, vol. 75, no. 3, 1971, 245-255, 247-249

Na lokalitetu Karaburun nalaze se dva tumula približno jednake veličine. Tumul I bio je promjera oko 35 m. U središtu je nađen sarkofag od vapnenca. U grobnici su nađeni ostaci kosti, vjerojatno djeteta, te fragmenti keramike po kojima je ovaj grob datiran oko 470. g. pr. Kr. To su: atički crno glazirani kiliks, crnofiguralni lekit s prikazom plesa, tamna glazirana istočnogrička oinochoe i imitacija srebrne ahemenidske zdjele. Također su nađeni i fragmenti alabastrona. Predmeti od alabastra bili su standardni grobni prilozii u ovoj regiji u VII. i VI. st. pr. Kr.³⁴

Tumul II u Karaburunu ima oslikanu grobnu komoru, kao u Kızılbetu. I tu se nalazi kline i kamena škrinja s druge strane. Pretpostavljalo se da su ova dva tumula istovremena, a dataciju tumula Karaburun II, oko 470. g. pr. Kr, potvrđuje i atički kiliks nađen u blizini te stil slikanja unutar grobne komore.³⁵ Freske prikazuju razne scene. Smatra se da je na zapadnom zidu prikazan pokojnik (Slika 4) sa svojom ženom i slugama. Na južnom zidu je pogrebna povorka s kočijama, na sjevernom sluge i prikaz bitke. Likovi su velikih dimenzija i na njima se vidi perzijski utjecaj. Na freskama, posebno na prikazu bitke, vidljivi su grčki, maloazijski i ahemenidski utjecaji ranog V. st. pr. Kr.³⁶ Smatra se da je vojska koja pobjeđuje u prikazanoj bitki pripadala pokojniku, tj. likijskom ugledniku pod perzijskom vlasti. Odjeća njegovih vojnika je anatolijska, s grčkim utjecajem. Odjeća konjanika je sigurno anatolijska, iz grčko-perzijskog razdoblja. Štitovi su grčkog tipa, boje anatolijsko-ahemenidskog, a sulice lokalnog. Možda se pokojnik zaista borio na strani Perzijanaca protiv jonskih Grka te je zato njegova grobnica oslikana scenom bitke.³⁷ Smatra se da je pokojnik još bio prikazan u kočiji, u pratnji sluga. Možda je kočija imala i funkciju kao prijestolje, što je poznato kod asirskih vladara. Pokojnik je naslikan u centru scene kako sjedi u kočiji i nosi purpur što označava njegov visok društveni položaj. Vjerojatno je da ova povorka ima pogrebni karakter i predstavlja pokojnikov odlazak sa ovoga svijeta.³⁸ Kline je također oslikan biljnim i životinjskim motivima.³⁹

³⁴ ibid. 250

³⁵ M. J. Mellink, op. cit. bilj. 31, 382-383

³⁶ M. J. Mellink, op. cit. bilj. 33, 251-254

³⁷ M. J. Mellink, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1971. *American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 3, 1972, 257-269, 268

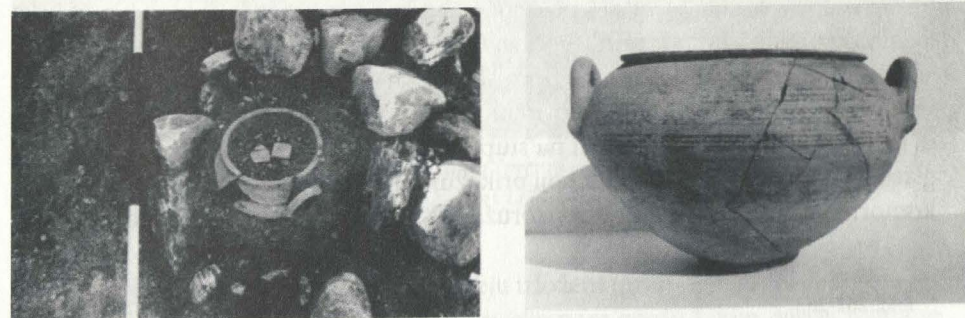
³⁸ M. J. Mellink, J. Lawrence Angel, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia 1972. *American Journal of Archaeology*, vol. 77, no. 3, 1973, 293-307, 298-301

³⁹ M. J. Mellink, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia 1973. *American Journal of Archaeology*, vol. 78, no. 4, 1974, 351-359, 358

Slika 4: Prikaz pokojnika na ležaljci sa slugom i ženom u tumulu Karaburun II (prema www.klass-archaeologie.lmu.de/varia/KaraburunSym.jpg, 3.12.2009.)

U Karaburunu, osim navedena dva, postoje i drugi tumuli. Tumul III je manjih dimenzija i u njemu je nađen paljevinski ukop u oslikanoj posudi nalik krateru i dinosu sa dvije ručke (Slika 5). Takav tip posude pripadao je tzv. željeznodobnom posudu jugozapadne Male Azije i povezan je sa frigijskim slikanim posudama VIII. i VII. st. pr. Kr. Ova posuda ne može biti precizno datirana, ali se pretpostavlja njena datacija u kasno VI. st. pr. Kr. I ovaj grob bio je opljačkan što se vidi iz nestalih priloga. Jedino što je nađeno je neukrašeni mali lekit.⁴⁰

Slika 5: Posuda nađena u tumulu Karaburun III (prema M. J. Mellink, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia*, 1971. *American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 3, 1972, Figs. 11-12)

⁴⁰ M. J. Mellink, op. cit. bilj. 37, 261-262

Tumul IV bio je jako oštećen. U njemu su nađene tri brončane fibule (Slika 6 lijevo) različitih tipova, oštećene dok je pokojnik bio kremiran. One su derivacije frigijskih tipova i vjerojatno su starije nego ukop. Pretpostavlja se da su se fibule u Likiji nosile u VI. st. pr. Kr., pod utjecajem Frigije, a tad je i ovaj ukop datiran. Urna u ovoj grobnici nije nađena. Tu je nađena još jedna kremacijska jama u kojoj su nađeni spaljeni ostaci ljudskih kosti, pepeo, željezne pincete i brus s brončanom drškom (Slika 6 desno).⁴¹ Smatra se da su tumuli u Likiju došli pod frigijskim i pisidijskim utjecajem,⁴² što se vidi iz navedenih grobnih priloga, a bili su prisutni samo na sjeveru Likije, na području Elmalı, dok se na južnom javljaju grobnice likijskog tipa.⁴³

Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1971. *American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 3, 1972, Figs. 8-10)

Grobnice sa stupovima

Najranije grobnice likijskog tipa u Ksantu, kao i drugdje, bile su grobnice sa stupovima. One se, arhitektonski, sastoje od četiri elementa. To su postolje, blok u obliku stupa, grobna komora i poklopac. Smatra se da je ta kombinacija likijska lokalna tvorevina bez stranih utjecaja. Od toga se sastoji i tzv. Lavlja grobnica⁴⁴ koja je vjerojatno sagrađena prije perzijskog osvajanja, sredinom VI. st. pr. Kr. Naziv je dobila po skulpturama lavova (Slika 7), a na njoj su vidljive i scene stvarne ili mitološke bitke. Ostali reljefi na stupovima prikazuju sport, hrvanje u pratnji glazbe.⁴⁵ Također se ističe reljef koji prikazuje lavicu i njene mlade.⁴⁶ U grobnoj se komori nalazi reljef s prikazom naoružanog ratnika koji drži štit poraženog ne-

⁴¹ ibid. 262-263

⁴² M. J. Mellink, op. cit. bilj. 3, 661

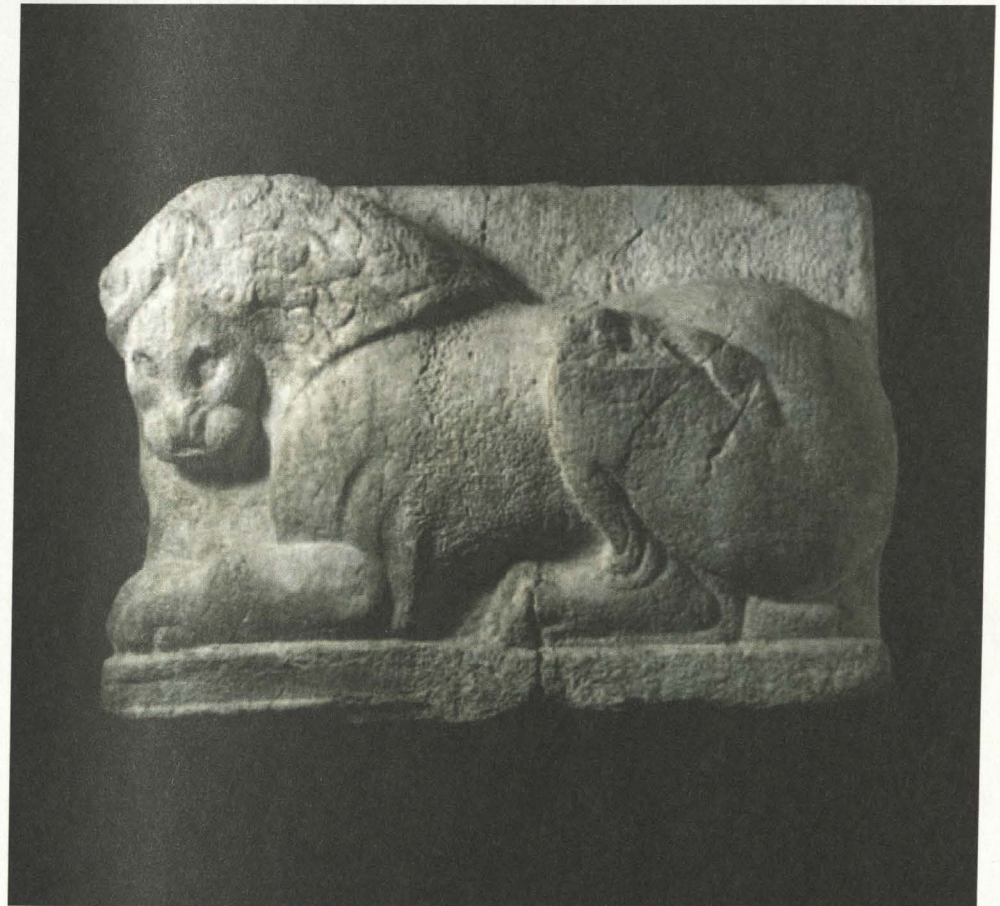
⁴³ J. J. Coulton, North Lycia Before the Romans, *Aktes des II. Internationalen Lykien-Symposiums*, Band I, 1993, 79-85, 82

⁴⁴ L. Cavalier, Observations sur l'architecture de Xanthos à l'époque archaïque. *Revue des études anciennes*, 108/1, 2006, 327-354, 346

⁴⁵ M. J. Mellink, op. cit. bilj. 3, 660

⁴⁶ L. Cavalier, op. cit. bilj. 44, 335

prijatelja. Takve grobne komore i takvi motivi na ukrasima javljaju se i na ostalim grobnicama Likije.⁴⁷ Nađeni su i oštećeni fragmenti reljefa koji prikazuje vladara na prijestolju. Vjerojatno se radi o likijskom vladaru koji je ovdje pokopan.⁴⁸

Slika 7: Reljef lava s Lavlja grobnice iz Ksanta (prema www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=k85344.jpg&retpage=18186, 3.12.2009.)

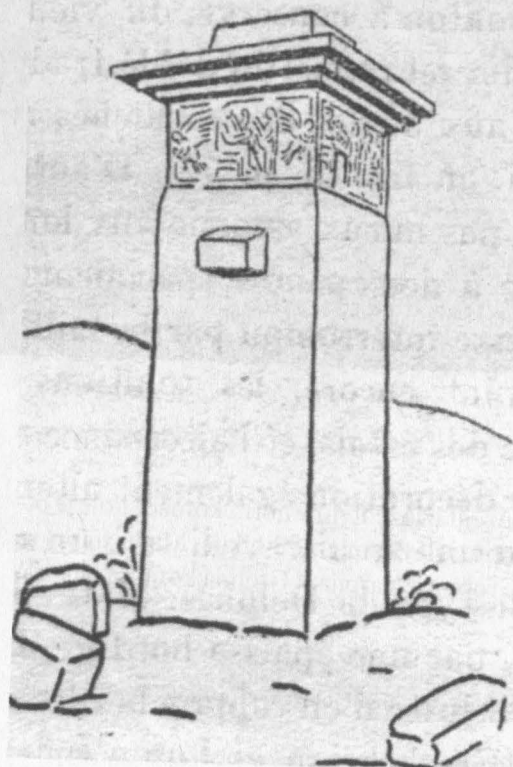
1842. g. prvi put su u Britanskom muzeju izloženi mramorni komadi koje je otkrio Sir Charles Fellows 1838. g. u Ksantu, glavnom gradu Likije. Među njima se nalazi i spomenuta Lavlja grobnica te Grobnica Harpija.⁴⁹ Grobna komora nalazila

⁴⁷ ibid. 342

⁴⁸ http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/gr/m/lion_tomb_marble_relief.aspx (3.12.2009.)

⁴⁹ F. J. Tritsch, The Harpy Tomb at Xanthus. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 62, 1942, 39-50, 39

se na monolitnom postolju (Slika 8). Na vrhu stupa nalazi se reljef,⁵⁰ koji je interpretiran kao scena u kojoj Harpije otimaju Pandarejeve kćeri, po čemu je grobnica dobila ime. No ubrzo su se javile i druge interpretacije.⁵¹ Grobnica Harpija ima četiri strane s reljefima od bijelog mramora. Sjeverna i južna su kraće i na njima su reljefno prikazane Harpije. Na zapadnoj strani prikazane su raskošno odjevene žene, a na istočnoj bradati muškarac na prijestolju, okružen četvoricom mladića (Slika 9). Dvojica mladića stoje iza prijestolja, jedan ispred, a pred samim prijestoljem kleči mladić koji prinosi pijetla kao dar. Prema jednim interpretacijama lik na prijestolju je božanstvo, a prema drugim pokojnik, tj. vladar na prijestolju. Slične scene javljaju se na drugim spomenicima u Ksantu i Likiji. Postoji teorija da je takva scena u Likiju došla iz Perzije. Naime, Likija je bila dio Perzijskog Carstva od sredine VI. st. pr. Kr., a slični prikazi poznati su u perzijskoj umjetnosti, npr. na reljefu audijencije u Perzepolu. Oni su vrlo slični i u detaljima kao što su lotusov cvijet i skeptar u ruci vladara na prijestolju, što pridonosi vjerojatnosti ove teorije. Prema tome pretpostavlja se da se ovakvi prikazi javljaju jedino na grobnicama vladara, od kojih je jedna od najstarijih u Likiji upravo Grobnica Harpija s početka V. st. pr. Kr., gdje je prikazan vladar Ksanta. Ispred trona nalaze se dječak koji prinosi dar i čovjek s psom, što su motivi česti na grčkim grobnicama koji ukazuju da je autor reljefa mogao biti Grk. To potvrđuju i puno slobodniji i manje formal-

Slika 8: Crtež Grobnice Harpija (prema R. Demangel, *La frise ionique*, Paris: E. de Boccard 1932, Fig. 66)

ni položaji tijela kod likova kakvih nema u umjetnosti Istoka. Dar pijetla javlja se i u perzijskoj i u grčkoj umjetnosti, a u Likiji je to tradicija koja je preživjela i u helenističkom i u rimskom periodu. U ovom reljefu vidljiv je grčki utjecaj kod likova s desne strane, koji su u slobodnijem položaju i vjerojatno prikazuju vladarove podanike, rođake ili dvorjane, a kod likova s lijeve strane vidljiv je orijentalni utjecaj, kojeg karakterizira formalniji položaj likova, odnosno vladara i njegove pratnje.⁵²

Slika 9: Reljef s istočne strane Grobnice Harpija iz Ksanta (prema F. J. Tritsch, *The Harpy Tomb at Xanthus*. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 62, 1942, Fig. 2)

Jedan od najpoznatijih grobnica Ksanta je Spomenik Nereida. Otkrio ga je Fellows i ubrzo je prebačen u Britanski muzej u Londonu.⁵³ On se može usporediti s Mauzolejem iz Halikarnasa jer su to iznimno luksuzne grobnice, slične hramovima, na kojima se susreću grčki i istočnjački elementi. Ukras na frizu postolja pokazuje mješavinu azijskih i grčkih motiva, a način izrade skulptura izrazito je grčki. Grobna komora nalazila se na postolju, oko nje je bio jonski peripter sa skulpturama (Slika 10), a ispod i iznad bili su frizovi⁵⁴ koji prikazuju bitke, grad opasan zidinama, satrapa koji sjedi te predaje likijskog grada i odvođenja zarobljenika, lov, pogrebnu žrtvu, pogrebnu i svjetovnu gozbu. Jedan od najznačajnijih prikaza je muškarac koji nosi tzv. »satrapski kišobran« (Slika 11), znak dostojanstva i visokog položaja,⁵⁵ često prikazivan na perzijskim spomenicima. Spomenik je dobio ime po skulpturama Nerejevih kćeri (Slika 12) za koje se pretpostavlja da su se nalazile između stupova, u pteronu, iako postoje mišljenja da su neke služile kao akroteriji. Ipak, vjerojatnije je da su akroteriji bili u obliku sfingi. Sfinge i lavovi, čiji su fragmenti nađeni na Spomeniku Nereida, bili su česti čuvari grobnica u Ksantu i Likiji. Prema usporedbama sa spomenicima iz Atene, Trise, Efeza i Karije, Spomenik Nereida se datira u drugu polovicu IV. st. pr. Kr.⁵⁶

⁵⁰ R. Demangel, *La frise ionique*, Paris 1932, 272-273

⁵¹ O. S. Tonks, *An Interpretation of the So-Called Harpy Tomb*, *American Journal of Archaeology*, vol. 11, no. 3, 1907, 321-338, 321-324

⁵² F. J. Tritsch, op. cit. bilj. 49, 42-50

⁵³ W. R. Lethaby, *The Nereid Monument Re-Examined*. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 35, 1915, 208-224, 208

⁵⁴ R. Demangel, op. cit. bilj. 50, 328-329

⁵⁵ W. R. Lethaby, op. cit. bilj. 53, 211-217

⁵⁶ ibid. 221-224

Slika 10: Spomenik Nereida u Britanskom muzeju u Londonu
(fotografirala Mateja Hulina 2007.)

Slika 11: Prikaz vladara na prijestolju sa Spomenika Nereida iz Ksanta (prema www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=p5143698.jpg&retpage=18160, 29.11.2009.)

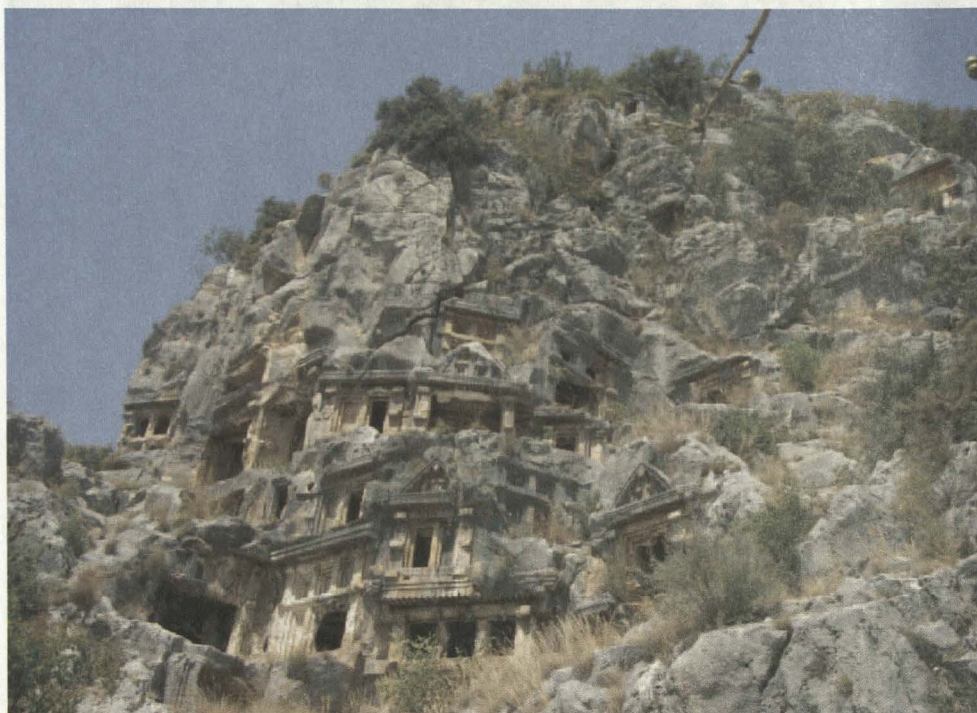

Slika 12: Skulpture Nereida sa Spomenika Nereida iz Ksanta u Britanskom muzeju u Londonu
(fotografirala Mateja Hulina 2007.)

Grobnice uklesane u stijenu

Na izradu grobnica u stijeni utječe frigijska obrada kamena, a na Frigijce je utjecala monumentalna grobna umjetnost Hetita. Likija obiluje kamenom i zato su grobnice u stijeni brojne, ali je kamen služio i u druge kultne svrhe.⁵⁷

Grobnice u stijenama, kojih danas ima na tisuće, zapravo su niše u stijenama koje raščlanjuju cijelu stijenu ili brdo na kojem se nalaze, tako da prizor izgleda poput pčelinje košnice ili golubinjaka, kao npr. u Miri (Slika 13) ili Pinari. Unutarnja ma- lena grobna komora je neukrašena i u njoj se nalaze kamena postolja na kojima su ležala tijela pokojnika (Slika 14).⁵⁸ Grobnica u stijeni koja nosi naziv «Golubova» (engl. the pigeon tomb) ili «Pjetlova grobnica» (engl. the rooster tomb; Slika 15) datirana je u IV. st. pr. Kr., a nalazi se na lokalitetu Istlanda, na otočiću Aşırlı. Iznad ulaza nalaze se reljefi koji prikazuju sfinge i ljudske figure (Slika 15).⁵⁹ Central- na ljudska figura nalazi se na ležaljci pa se može zaključiti da se radi o pokojniku.

Slika 13: Grobnice uklesane u stijeni u Miri (fotografirao Tomislav Tomašković 2006.)

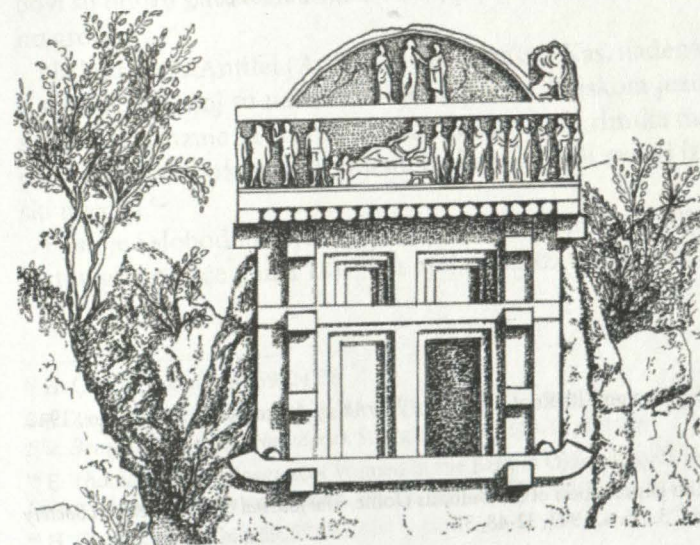
⁵⁷ F. Işık, Zum Ursprung lykischer Felsheiligtümer. U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, 1996, 51-64, 53

⁵⁸ Lykische Grabbauten, legenda uz eksponat, Museum Schloss Hohentübingen

⁵⁹ H. Çimrin, St. Nicholas Church, Myra, Kekova & Kaş, from Demre to Kalkan, *Ancient Cities and sight-seeing*, Antalya 2001, 37-38

Slika 14: Model likijske grobnice oblika kuće u muzeju Schloss Hohentübingen u Njemačkoj (fotografirao Tomislav Tomašković 2009.)

Slika 15: Crtež Golubove ili Pjetlove grobnice u Istlandi (prema H. Çimrin, *St. Nicholas Church, Myra, Kekova & Kaş, from Demre to Kalkan, Ancient Cities and sight-seeing*, Antalya: Güney Kartpostal & Yayıncılık 2001, 37)

Postojalo je više oblika grobnica klesanih u kamenu (Slika 16). Neke su se javile pod utjecajem drvenih stambenih kuća koje oponašaju. Takvi oblici kuća, kao one na fasadama grobnica na lokalitetu Mira (Slika 17) prikazuju stari i tradicionalni oblik kuće jer se na njima vidi prijelaz sa savijenog krova prema zabatu.⁶⁰ Oni se uglavnom javljaju u dolini rijeke Ksanta i u nizinama na jugu, a u unutrašnjosti su rijetki.⁶¹ Takvi grobovi se datiraju od VI. do druge polovice IV. st. pr. Kr.⁶²

Slika 16: Crtež Charlesa Fellowsa s prikazima grobnica uklesanih u stijenu iz 1841. g. (prema E. Akurgal, *Civilisations et sites antiques de Turquie de l'époque préhistorique jusqu'à la fin de l'empire romain* (8000. av. J.-C. – 395 ap. J.-C.), Istanbul 1986, Fig. 105)

⁶⁰ E. Baldwin Smith, The Megaron and Its Roof. *American Journal of Archaeology*, vol. 46, no., 1942, 99-118, 117

⁶¹ J. J. Coulton, op. cit. bilj. 43, 79

⁶² W. Born, The Origin and the Distribution of the Bulbous Dome, *The Journal of the American Society of Architectural Historians*, vol. 3, no. 4, 1943, 32-48, 37

Slika 17: Grobnice oblika kuća uklesane u stijenu u Miri (fotografirao Tomislav Tomašković 2006.)

U Miri postoje dvije nekropole s grobnicama uklesanim u stijenu. Jedna se nalazi zapadno od potoka Mira, a druga istočno od grčko-rimskog teatra. Brojni grobovi su oblika kuća i datiraju u VI. st. pr. Kr.⁶³ Ukupno je u Miri bilo preko stotinu grobnica.⁶⁴

Na lokalitetu Antifel (Antiphellos), današnji Kaş, nađena je grobnica uklesana u stijenu. Na njoj su nađeni raniji natpis na likijskom jeziku te kasniji na latinskom koji ukazuje da je grobnicu kasnije koristila rimska matrona. Također je nađena i grobnica uklesana u stijenu na kojoj se vidi razvoj iz drvene forme, te jonški utjecaji.⁶⁵

Postoje i slobodnostojeće grobnice oblika kuća. U Antifelu je nađena grobnica u stilu grčke kuće (Slika 18).⁶⁶ Na njoj se nalazi reljef u dorskom stilu s prikazom

⁶³ H. Çimrin, op. bilj. no. 59, 24-28

⁶⁴ K. Ziegler, W. Sontheimer, Myra. U: K. Ziegler, W. Sontheimer eds. *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, Band 3, Iuppiter bis Nasidierus*, Stuttgart 1969, 1518-1519, 1518

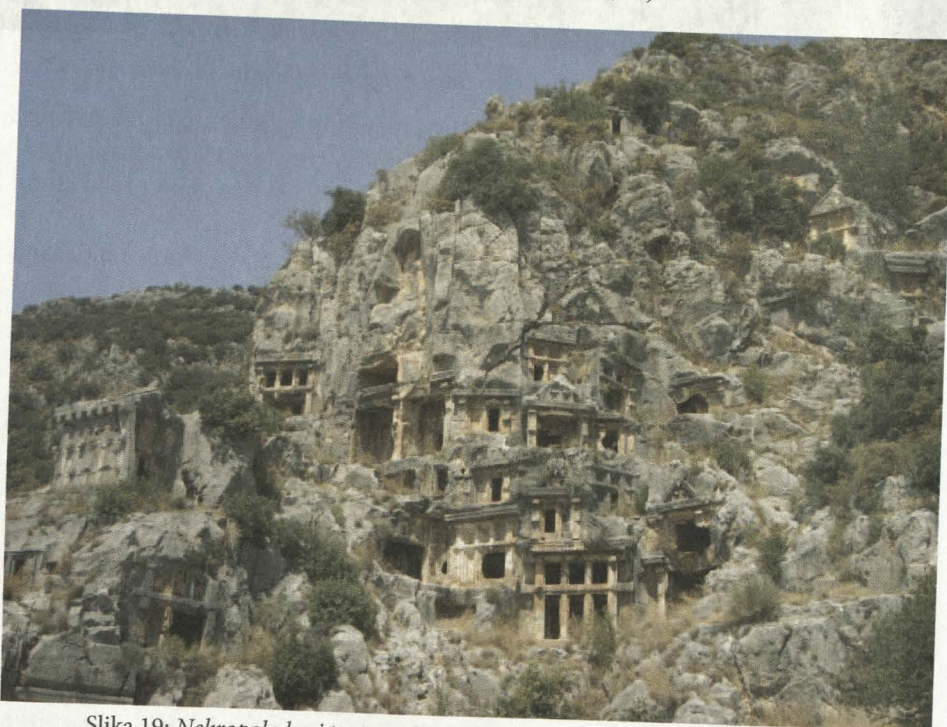
⁶⁵ E. Thomas, On the Position of Women in the East, in Olden Time. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, vol. 11, no. 1, 1879, 1-60, 8-9

⁶⁶ H. Çimrin, op. cit. bilj. 59, 57

24 mlade žene koje se drže za ruke prema čemu se može zaključiti da plešu kolo.⁶⁷ Vjerojatno ovaj grob, na kojem su vidljivi grčki i ahenidski utjecaji, potječe iz IV. st. pr. Kr.⁶⁸ Također postoje slobodnostojeće grobnice u obliku likijskih kuća, kao ona u Miri kraj grčko-rimskog teatra (Slika 19 lijevo). Pročelje joj se može usporediti s onima susjednima oblika kuća koje su urezane u stijenu (Slika 19 desno).

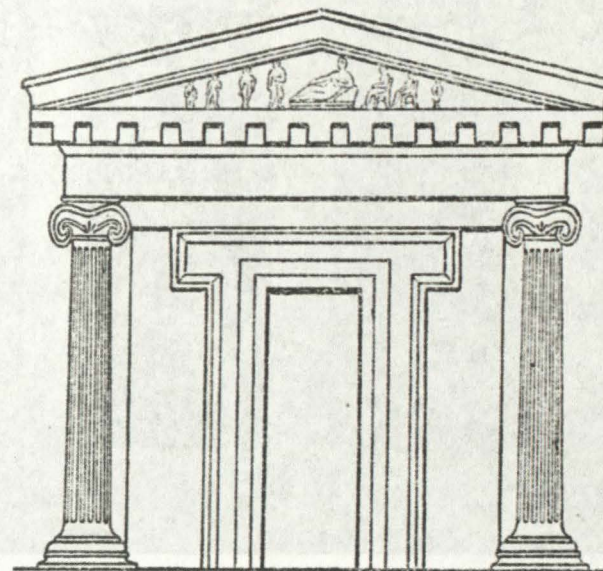

Slika 18: Grobnica u obliku dorske kuće iz Antifela (prema H. Çimrin, *St. Nicholas Church, Myra, Kekova & Kaş, from Demre to Kalkan, Ancient Cities and sight-seeing, Antalya: Güney Kartpostal & Yayıncılık 2001, 59*)

Slika 19: Nekropola kraj teatra u Miri (fotografirao Tomislav Tomašković 2006.)

Osim grobnica oblika kuća, postoje i grobnice oblika hramova uklesanih u stijenu. Oni slove kao hramovi pokojnika, a njihova se fasada može usporediti s jonskim hramovima.⁶⁹ Na lokalitetima kao što su Ksant, Telmes, Pinara, Fel, Antifel (Slika 20), Kijena (Slika 21), Trisa, Mira, Limira itd. česte su grobnice s jonskim arhitektonskim elementima.⁷⁰ Grobnice u Telmesu (Telmsessos) imaju oblik hrama u antama, a najistaknutija je grobnica oblika jonskog hrama s imenom Amyntas na natpisu, datirana u IV. st. pr. Kr.,⁷¹ kada se ovakav tip grobnice u Likiji javlja pod grčkim utjecajem.⁷²

Slika 20: Grobnica uklesana u stijeni oblika jonskog hrama s dva stupa na pročelju iz Antifela (prema R. Demangel, *La frise ionique, Paris E. de Boccard 1932, Fig. 65*)

⁶⁷ I. Benda, *Musik und Tanz in Lykien*, U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, 1996, 95-109, 97-98

⁶⁸ E. Akurgal, *Civilisations et sites antiques de Turquie de l'époque préhistorique jusqu'à la fin de l'empire romain (8000 av. J.-C. - 395 ap. J.-C.)*, Istanbul 1986, 283

⁶⁹ F. Işık, op. cit. bilj. 57, 53

⁷⁰ R. Demangel, op. cit. bilj. 50, 255-257

⁷¹ E. Akurgal, op. cit. bilj. 68, 277

⁷² *Lykische Grabbauten, legenda uz eksponat*, Museum Schloss Hohentübingen

Slika 21: Grobnica uklesana u stijeni u obliku jonskog hrama s jednim stupom na pročelju u Kijeni (prema www.lycianturkey.com/images/cy-tmpl.tb.jpg, 12.12.2009.)

Iako se antički grad Kaun (Caunos) nalazio u zapadnoj Kariji, na granici s Likijom, on je poznat po likijskim grobnicama uklesanim u stijeni od kojih najveća nije završena, pa se prema njoj mogu odrediti metode rada (Slika 22). Postolje i krov su završeni u potpunosti, dok su kod stupova završeni samo kapiteli i gornji dijelovi debla. Ova grobnica je jedina na ovom lokalitetu koja je imala četiri stupa, ostale su imale po dva.⁷³ Prema toj grobnici može se zaključiti da je, kao i druge građevine uklesane u stijeni diljem svijeta, građena odozgo prema dolje. Za razliku od građevina koje se nalaze na zemlji, kada gradnja teče od temelja prema

⁷³ G. E. Bean, Notes and Incriptions from Caunos. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 73, 1953, 10-35, 10-11

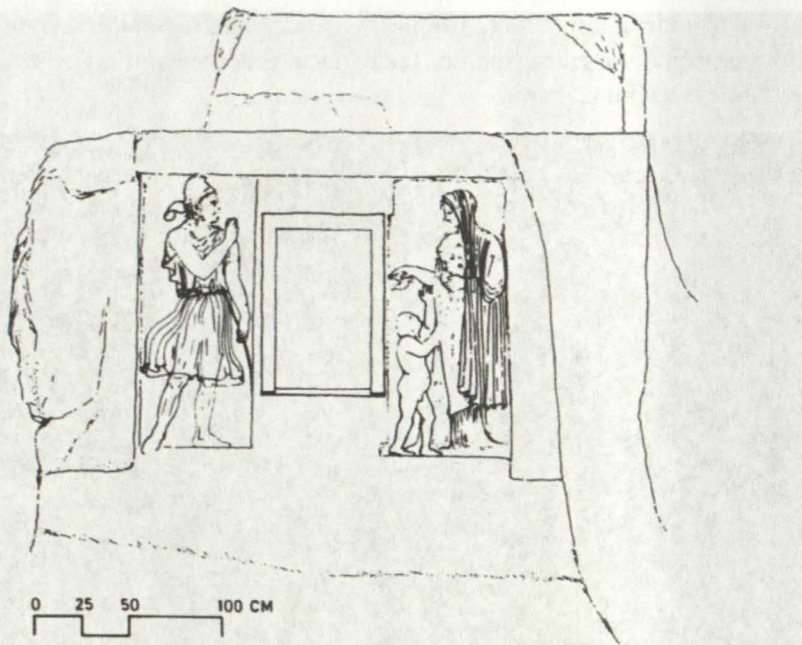
krovu, u građevinama uklesanim u stijeni, od vrha prema dnu se spušta sloj po sloj i pritom se oblikuje građevinama. Takav način gradnje iznimno je težak i opasan, stoga zahtjeva veliku vještinu.

Slika 22: Likijske grobnice uklesane u stijeni oblika jonskih hramova iz Kauna (fotografirao Tomislav Tomašković 2004.)

Limira je jedan od najbogatijih lokaliteta kad su u pitanju grobnice u stijeni. Na ulazu u jedan od grobova (II/105) s obje strane vrata prikazana je obitelj. S jedne strane je muškarac koji otvara vrata, a za druge strane žena s golim djetetom (Slika 23). Muškarac nosi kapu istočnjačkog porijekla i hiton do koljena, vezan oko struka. Žena je okrenuta prema vratima i nosi hiton do poda i plašt preko glave i hitona. Takva odjeća nosila se u Likiji tog vremena.⁷⁴

⁷⁴ Z. Kuban, Ein Astodan in Limyra. U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, 1996, 133-143, 139-143

Slika 23: Crtež grobnice II/105 iz Limire (prema Z. Kuban, *Ein Astodan in Limyra*. U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, Beč: Phoibos Verlag 1996, Abb. 7)

U jednom od grobova u Limiri (V/46) nalaze se posude za koje se pretpostavlja da su astodani. Astodan je posuda u koju se stavljaju posmrtni ostaci pokojnika. Običaj stavljanja pokojnika u takve posude javio se u zoroastrizmu, prema čijem vjerovanju tijelo pokojnika ne smije biti izloženo vatri, vodi ni zemlji. Tijela pokojnika se ostavljaju na visokim brdima gdje će životinje pojesti meso i pritom ga očistiti. Nakon toga pokojnik se pokapa tako da mu se posmrtni ostaci spremaju u astodan koja se stavlja na povišeno mjesto. Takav ritual zove se ekskarnacija. Astodan se javlja najkasnije u sasanidsko vrijeme gdje se javlja kao »kuća« za posmrtnu ostatku. U spomenutom grobu iz Limire na poprečnoj gredi na natpisu na aramejskom jeziku javlja se pojam astodan. To je najstariji natpis na kojem se ta riječ spominje. No, sumnja se o značenju riječi na ovom natpisu jer je perzijska riječ za astodan dakhma, a ovdje se radi o perzijskom grobu. Grob se datira u IV. st. pr. Kr. i pripadao je vlasniku perzijskog imena Artimas. Ovakav ukop jedinstven je primjer u Likiji.⁷⁵

⁷⁵ *ibid.* 135-138

Grobnice klesane u kamenu bile su oslikane. Dokaz tome su ostaci boje na reljefima grobnica u Miri. Nepokriveni dijelovi ljudskog tijela oslikani su ružičastom ili bojom kože.⁷⁶ Ti reljefi uglavnom su predstavljali pokojnike s njihovim obiteljima ili prijateljima (Slike 24 i 25).⁷⁷ Također su bili oslikani frizovi na heroonima, kao što je onaj u Trisi.⁷⁸

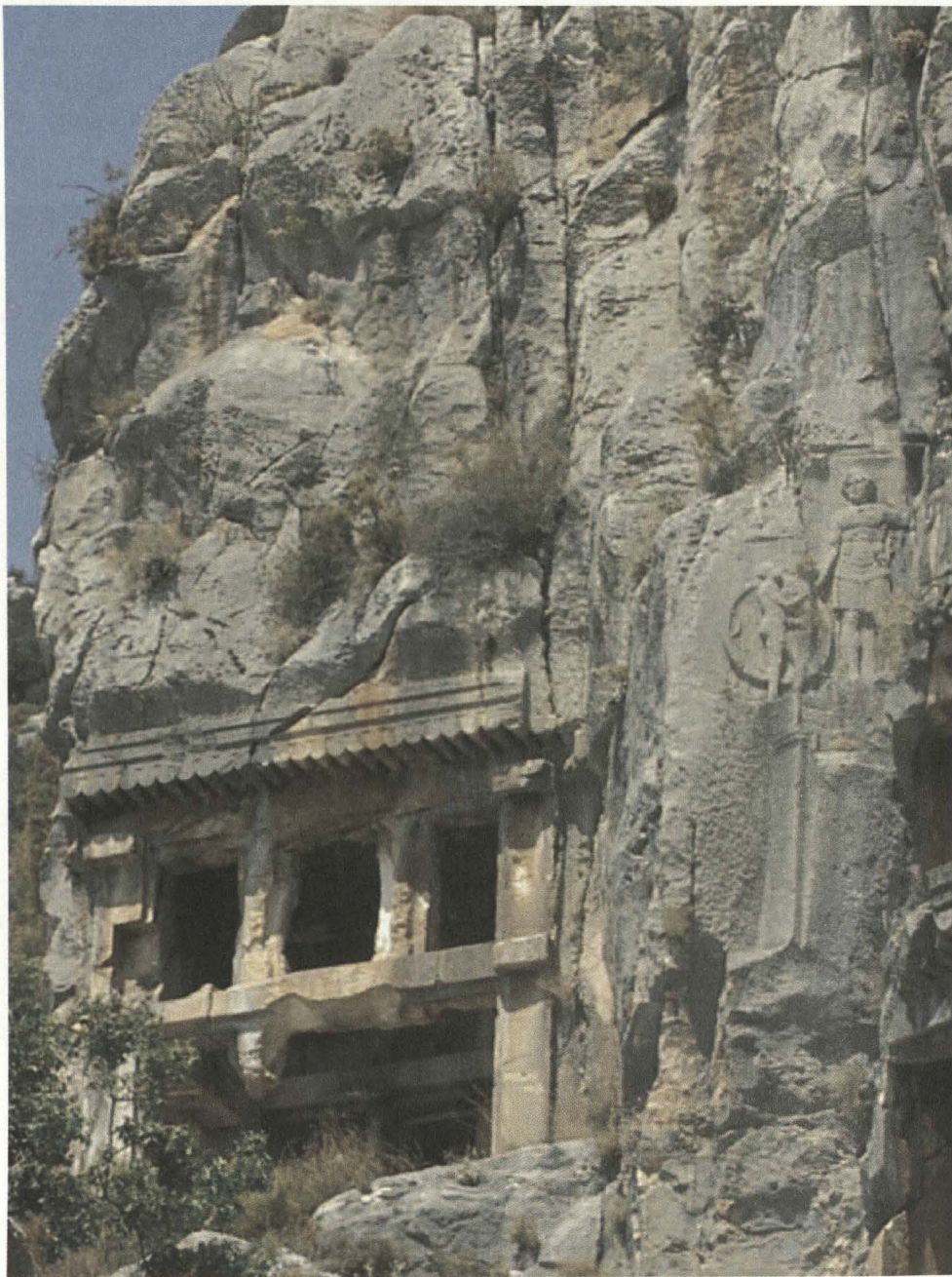

Slika 24: Reljef s prikazom ljudskih likova na jednoj od grobnica uklesanih u stijeni u Miri (prema H. Çimrin, *St. Nicholas Church, Myra, Kekova & Kaş, from Demre to Kalkan, Ancient Cities and sight-seeing, Antalya: Güney Kartpostal & Yayıncılık* 2001, 26)

⁷⁶ G. M. A. Richter, *Were the Nude Parts in Greek Marble Sculpture Painted?*. *Metropolitan Museum Studies*, vol. 1, no. 1, 1928, 25-31, 30

⁷⁷ E. Akurgal, *op. cit.* bilj. 68, 285

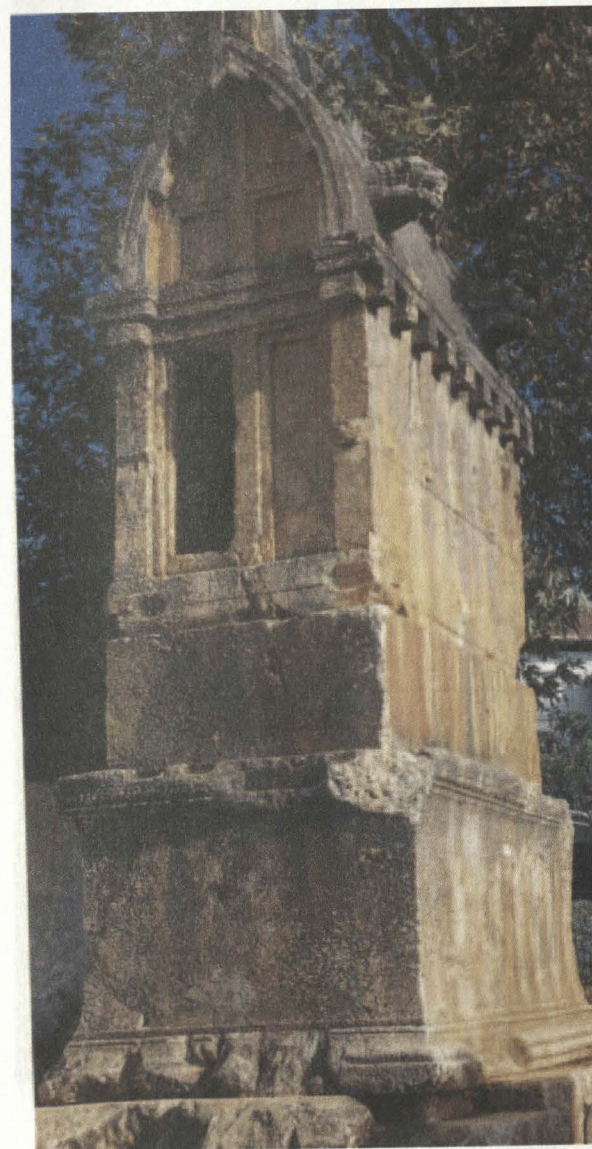
⁷⁸ W. Oberleitner, *op. cit.* bilj. 13, 54

Slika 25: Reljefi na grobnicama uklesanim u stijenu u Miri
(fotografirao Tomislav Tomašković 2006.)

Sarkofazi

Ukoliko je pokojnik bio visokog društvenog ranga, bio je pokopan u sarkofagu iznad zemlje, a ispod njega, u hiposoriju, bile su pokopane njegove sluge. Visina je važna jer je pokojnik bliže bogovima.⁷⁹ To se vidi na jednom od od likijskih spomenika Antifela, a postao je simbolom današnjeg Kaša. To je sarkofag u obliku antičke kuće (Slika 26). Ističe se svojom visinom od 5.7 m te poklopcem s četiri lavlje glave u uglovima. Na postolju je uklesan natpis na likijskom jeziku.⁸⁰

Slika 26: Sarkofag gotičkog tipa iz Antifela (prema H. Çimrin, *St. Nicholas Church, Myra, Kekova & Kaş, from Demre to Kalkan, Ancient Cities and sight-seeing, Antalya: Güney Kartpostal & Yayıncılık 2001, 60*)

⁷⁹ *ibid.* 16

⁸⁰ H. Çimrin, *op. cit.* bilj. 59, 57-58

⁸¹ http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/gr/t/the_tomb_of_payava,_alykian_a.aspx (3.12.2009.)

Česti su sarkofagi gotičkog tipa. Naziv su dobili prema poklopcu koji podsjeća na šiljaste lukove na gotičkim crkvama. Jedan od najpoznatijih likijskih sarkofaga gotičkog tipa je grobnica Payave iz Ksanta (Slika 27). Otkrio ju je Charles Fellows 1838. g., a datirana je između 375. i 360. g. pr. Kr. Sarkofag se nalazi na podiju i ima arhitektonske kamene elemente koji, kao i na mnogim likijskim grobnicama, oponašaju drvene. Nazvana je prema pokojniku, čije je ime sačuvano na natpisu. Na reljefima grobnice prikazane su ljudske figure s grčkim i perzijskim elementima. Na jednoj od kraćih strana prikazani su atlet i još jedan čovjek u grčkoj nošnji, a na jednoj od dužih strana prikazan je dostojanstvenik u perzijskoj nošnji kako prima delegaciju. Možda se radi o satrapu Autofradatu (Autophradates) koji se također spominje na natpisu. Na suprotnoj dužoj strani prikazana je bitka, a na suprotnoj kraćoj dvojica vojnika u oklopima s plaštem. Na ovoj se strani nalazi natpis s imenom Payava i možda je on jedan od prikazanih vojnika. Na gornjem frizu prikazana je bitka konjanika i pješaka te motiv lova. Na krovu sarkofaga prikazane su lavlje protome, jedan od čestih motiva likijskih grobnica. U zabatu je prikazan par koji sjedi, a odjeveni su u perzijske nošnje. Također se na krovu javljaju sfinge, zaštitnice mrtvih, te motiv kočije.⁸¹ Uz njega, jedan od najslavnijih likijskih sarkofaga je sarkofag Deiremide (Deiremis) i Eshila (Aischylos), nađen u Trisi. Na njemu su prikazani slični motivi kao i na sarkofagu Payave, npr. lavlje protome, ljudi koji sjede i kočija. Sarkofag je datiran oko 370. g. pr. Kr.⁸² Danas se čuva u dvorištu Muzeja povijesti umjetnosti (Kunsthistorisches Museum; Slika 28) u Beču.

Slika 27: Sarkofag Payave u Britanskom muzeju u Londonu (fotografirala Mateja Hulina 2007.)

⁸² R. Demangel, op. cit. bilj. 50, 78; W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 53

Slika 28: Sarkofag Dereimide i Eshila (fotografirao Tomislav Tomašković, 2010.)

Sarkofage gotičkog tipa nalazimo još na nalazištima kao što su Arsada,⁸³ Teimiusa (Theimiussa), današnji Uçağız, Apolinija (Apollonia), Sura itd., te u moru kraj lokaliteta Aperlai i između otoka Kekove i Simene, grada potonulog u 2. st. (Slika 29).⁸⁴

⁸³ G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Lycia. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 68, 1948, 40-58, 42

⁸⁴ H. Çimrin, op. cit. bilj. 59, 42-49

Slika 29: Sarkofag gotičkog tipa u moru u Simeni (fotografirao Tomislav Tomašković 2006.)

U Likiji se često javljaju grobovi nazivanim »lavljim« zbog lavova na njima. Osim spomenute Lavlje grobnice iz Ksanta, javljaju se i sarkofazi koji se nazivaju »lavljim«. Jedan od njih je sarkofag s lokaliteta Kirdüve Gölü (Slika 30).⁸⁵

Slika 30: Lavlja grobnica s lokaliteta Kirdüve Gölü (prema G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Lycia. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 68, 1948, Figs. 15-16)

⁸⁵ G. E. Bean, op. cit. bilj. 83, 57

Herooni

Herooni su grobnice pojedinaca koji su se za života istaknuli svojom hrabrošću i drugim vrlinama tako da se smatralo da njihova moć djeluje i nakon smrti.⁸⁶ Dva najistaknutija heroona u Likiji su iz Limire i Trise.

Na lokalitetu Limira (Limyra), na prostranoj terasi, nađen je heroon za koji se smatra, zbog veličine i numizmatičkog materijala, da je grob likijskog vladara Perikla koji je umro oko 370. g. pr. Kr. Istraživao ga je Jurgen Borchhardt, profesor na Bečkom sveučilištu. To je pravokutna građevina oblika amfiprostilnog hrama s postoljem na kojem se nalazila prostorija koja gleda prema jugu. Ispred svake fasade nalaze se po četiri karijatide (Slika 31). One stoje na okruglim postoljima i drže arhitrav s rozetama i dentilima. Krov se može detaljno rekonstruirati. Imao je simu i žljebove u obliku lavljih glava.⁸⁷ Na sjevernoj strani centralni akroterij prikazuje Perzeja s mrtvom Meduzom, a bočni prikazuju Meduzine sestre, Stenu i Eurijalu.⁸⁸ Duži zidovi cele iznad podija ukrašeni su frizom. Svaka strana imala je tri bloka s istim motivima: ratnik u punoj ratnoj spremi u kvadrigr. Vjerojatno se radi o vlasniku grobnice. Slijede ga konjanici i pješaci koje vodi svirač u flautu.⁸⁹

Slika 31: Karijatida iz heroona u Limiri (prema M. J. Mellink, *Archaeology in Asia Minor. American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 2, 1972, Fig. 21)

⁸⁶ W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 19

⁸⁷ E. Akurgal, op. cit. bilj. 68, 285-287

⁸⁸ S. Mitchell, A. W. McNicoll, *Archaeology in Western and Southern Asia Minor 1971-78. Archaeological Reports*, no. 25, 1978-1979, 59-90, 86; M. J. Mellink, *Archaeology in Asia Minor. American Journal of Archaeology*, vol. 74, no. 2, 1970, 157-178, 169

⁸⁹ M. J. Mellink, *Archaeology in Asia Minor. American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 2, 1972, 165-188, 179-180

Na lokalitetu Trisa (Trysa), današnji Gölbaşı, nalazi se heroon koji je vjerojatno pripadao perzijskom ili likijskom dostojniku. Otkrio ga je Julius August Schönborn 1841. g, ali je bio zaboravljen do 1881. g, kad ga je ponovno otkrio Otto Benndorf.⁹⁰ Ime pokojnika iz heroona nije nam poznato. Može se zaključiti da je bio lokalni vladar, da je ratovao i da je umro oko 370. g. pr. Kr. Heroon je smješten na brdu, opasan je zidom od vapnenačkih blokova i ima ulaz ukrašen reljefima (Slika 32). Vapnenac je vađen sa samog lokaliteta. Ukupna dužina friza iznosi 211 m, a na njemu je prikazano skoro 600 figura. Unutar zida je temenos sa dijagonalno postavljenim sarkofagom u obliku kuće na dva kata, visokim 7 m (Slika 32). Na gornjem katu je bio pokopan vladar, a ispod njega, u hiposoriju, njegova obitelj i sluge. Od sarkofaga je očuvano 25 fragmenta, a izgubljen je natpis na kojem je trebalo pisati ime pokojnika. Kako se ovdje štovao kult heroja, trebao je postojati žrtvenik, ali on nije pronađen. Unutar zida su postojale drvene konstrukcije koje su služile za štovanje kulta i prinošenje darova. Zidovi su služili za zaštitu od pljačkaša i demona.⁹¹

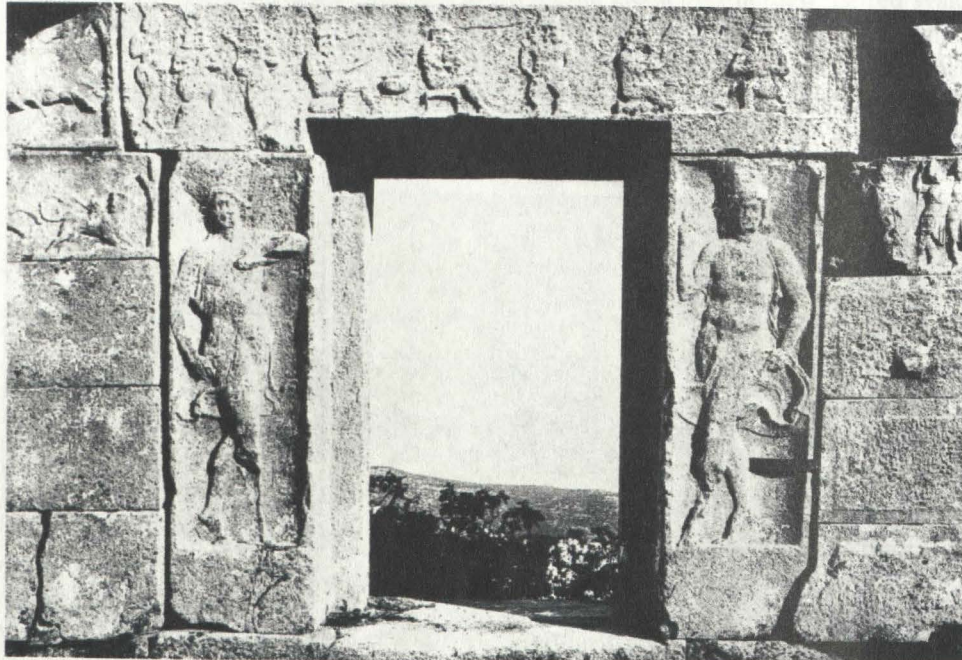

Slika 32: Maketa heroona iz Trise u Efeškom muzeju u Beču, pogled s juga (fotografirao Ranko Paun 2006.)

⁹⁰ W. Oberleitner, op. cit. bilj. 13, 4

⁹¹ ibid. 18-20

Iznad vrata heroona nalaze se četiri glave bika. Između njih se nalaze reljefi rozeta i Gorgonine glave. Glave bikova i Gorgone štite od demona. Također je vidljivo je osam figura egipatskog božanstva Besa kako čuče, sjede, sviraju ili plešu, kao i plesačice s kalatima na glavi, na portalu heroona (Slika 33).⁹² Bes je u Perzijsko Carstvo došao iz Egipta, kojeg je osvojio kralj Kambiz 525. g. pr. Kr., a ubrzo je postao i satrapija. Bes je, za razliku većine egipatskih bogova, bio bog običnih ljudi, a ne kraljeva, stoga se njegov kult proširio izvan granica Egipta. On je bio zaštitnik roditelja, nosio je sreću parovima i njihovoj djeci i štutio je od zla.⁹³

Slika 33: Reljefi na vratima heroona iz Trise (W. Oberleitner, *Das Heroon von Trysa, ein lykisches Fürstengrab des 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Mainz am Rhein: P. von Zabern 1994, Abb. 17)

⁹² ibid. 20-22; K. Abdi, Bes in the Achaemenid Empire. *Ars Orientalis*, vol. 29, 1999, 113-140, 118; I. Benda, op. cit. bilj. 67, 103-108

⁹³ K. Abdi, op. cit. bilj. 92, 113-114

Na ostalim frizovima prikazani su motivi iz stvarnog života te grčke mitologije kao što su Amazonomahija, Kentauromahija, rat sedmorice protiv Tebe, prikazi iz života Tezeja, Perzeja, Odiseja (Slika 34), Belerofonta (Slika 1), Kastora i Poluksa te samog pokojnika.⁹⁴

Slika 34: Reljef s prikazom Odiseja kako ubija prosce s heroona iz Trise (fotografirao Tomislav Tomašković 2010.)

Zaključak

Likijske grobnice su ono što Likiju čini posebnom. Svojim oblicima lako su prepoznatljive i zbog toga su postale simbolom te pokrajine. Njihovi razni tipovi i bogati ukrasi upućuju na razne utjecaje kao što su grčki, perzijski, maloazijski i lokalni. Može se reći da je Likija u antičkom svijetu bila na granici Istoka i Zapada. Od Istoka najvažniji utjecaj došao je iz Ahemenidskog Carstva koje je godinama vladalo Likijom. To se najbolje vidi na prikazima ljudskih likova, na reljefima i freskama grobnica u Likiji, odjevenih u perzijske odjevne predmete kao što su npr. anaksiride. Također su vojnici često naoružani oružjem koje potječe s Istoka, ali su često prikazani i istočnjački bogovi poput Besa čiji je kult iz Egipta došao u Perziju,

⁹⁴ E. Akurgal, op. cit. bilj. 69, 409, 447; W. Oberleitner, op. cit. bilj. 17, 22-48

a iz Perzije vjerojatno u Likiju. Zapadnjački utjecaj u Likiju došao je od Grka, posebno od onih koji su živjeli u jonskim gradovima Male Azije što se najbolje vidi na grobnicama oblika jonskih hramova. No, postojao je i utjecaj drugi grčkih gradova poput Atene koja je neko vrijeme dominirala ovim područjem. Grčki utjecaj također se vidi na nošnjama i oružju prikazanim na grobnicama, ali i na scenama povezanim s grčkom mitologijom, najbolje vidljivim na heroonu iz Trise. Kasnije se, osim grčkog, javio i rimski utjecaj jer su Rimljani dugo vremena, neizravno i izravno, vladali Likijom. Na mnogim se likijskim spomenicima, kao npr. tumulima na lokalitetima Karaburun i Kızılbey, može vidjeti istovremeni utjecaj Istoka i Zapada. Ne smije se zaboraviti ni utjecaj susjednih maloazijskih antičkih pokrajina kao što su Karija, Pamfilija, Frigija itd, ali ni lokalne tvorine. Likijski kult mrtvih očita je karakteristika te pokrajine i iz njega je potekla ideja o gradnji grobnica onakvima kakve one jesu. Osim brojnih stranih i lokalnih utjecajima na njima, likijske grobnice ističu se svojim bogatstvom. Njihova izrada zasigurno je težak posao što znači da su ga obavljali vrsni i skupi majstori. Činjenica da raskošne grobnice u Likiji nisu rijetkost potvrđuje da je Likija bila bogata zemlja jer si je većina stanovništva mogla priuštiti luksuznu grobnicu kao što su one uklesane u stijenu ili sarkofazi. Oni najbogatiji, pokapani su u još luksuznijim grobnicama, kao što su grobnice sa stupovima i herooni. Bogatstvo Likije potvrđuje i njen zemljopisni položaj uz obalu pogodnu za plovidbu i s bogatim šumama i plodnim nizinama. Zbog toga je Likija kao pokrajina vrijedna pažnje, a likijske grobnice su spomenik koji to potvrđuje.

Bibliografija

Izvori

- Herodot, Povijest. Prijevod D. Škiljan, MH, Zagreb (2000.)
 Homer, Ilijada. Prijevod T. Maretić, MH, Zagreb (1883.)
 Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva. Prijevod S. Hosu, Naprijed, Zagreb (1978.)

Kritička literatura

- K. Abdi, Bes in the Achaemenid Empire. *Ars Orientalis*, vol. 29 (1999.) 113-140
 E. Akurgal, *Civilisations et sites antiques de Turquie de l'époque préhistorique jusqu'à la fin de l'empire romain (8000 av. J.-C. - 395 ap. J.-C.)* (Istanbul 1986.)
 E. Baldwin Smith, The Megaron and Its Roof. *American Journal of Archeology*, vol. 46, no. 1 (1942.) 99-118
 G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Lycia. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 68, (1948.) 40-58

- G. E. Bean, Notes and Incriptions from Caunus. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 73 (1953.) 10-35
 I. Benda, Musik und Tanz in Lykien, U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jurgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden* (Beč: Phoibos Verlag 1996.) 95-109
 A. Bernardi, Početak krize i podjela Carstva. U: E. Cravetto ed. *Povijest, 4. knjiga, Rimsko Carstvo* (Zagreb: Europapress holding 2007.) 596-671
 P. Bienkowski, A. Millard, Lycia. U: *British Museum – Dictionary of the Ancient Near East* (London 2000.) 184-185
 W. Born, The Origin and the Distribution of the Bulbous Dome, *The Journal of the American Society of Architectural Historians*, vol. 3, no. 4 (1943.) 32-48
 T. R. Bryce, Political Unity in Lycia during the »Dynastic« Period. *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 42, no. 1 (1983.) 31-42
 L. Cavalier, Observations sur l'architecture de Xanthos à l'époque archaïque. *Revue des études anciennes*, Tome 108/1 (2006.) 327-354
 E. Churchill Semple, Pirate Coasts of the Mediterranean Sea, *Geographical Review*, vol. 2, no. 2, (1916.) 134-151
 H. Çimrin, *St. Nicholas Church, Myra, Kekova & Kaş, from Demre to Kalkan, Ancient Cities and sight-seeing* (Antalya: Güney Kartpostal & Yayıncılık 2001.)
 J. J. Coulton, North Lycia Before the Romans, *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions*, Band 1 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1993.) 79-85
 R. Demangel, *La frise ionique* (Paris: E. de Boccard 1932.)
 S. K. Eddy, The Cold War between Athens and Persia, ca. 448-412 B.C. *Classical Philology*, vol. 68, no. 4 (1973.) 241-258
 Ed. Frézouls, Les cultes de la Lycie occidentale. *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions*, Band I (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1993.) 203-212
 M. M. Gillies, Purification in Homer. *The Classical Quarterly*, vol. 19, no. 2 (1925.) 71-74
 C. Habicht, The Seleucides and Their Rivals. U: A. E. Astin et al. eds. *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. VIII, Rome and the Mediterranean to 133 B. C.* (Cambridge: Cambridge University Press 2000.) 324-387
 J. G. F. Hind, Mithridates. U: J. A. Crock et al. eds. *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. IX, The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B. C.* (Cambridge: Cambridge University Press 2001.) 129-164
 F. Işik, Zur Ursprung lykischer Felsheiligtümer. U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jurgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schüler und Freunden* (Beč: Phoibos Verlag 1996.) 51-64
 A. Keen, Gateway from the Aegean to the Mediterranean: The Strategic Value of Lycia down to the Fourth Century B. C., *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions*, Band 1 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1993.) 71-77
 Z. Kuban, Ein Astodan in Limyra. U: F. Blakolmer et al. eds. *Fremde Zeiten, Festschrift für Jurgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden* (Beč: Phoibos Verlag 1996.) 133-143

- J. A. O. Larsen, Representation and Democracy in Hellenistic Federalism. *Classical Philology*, vol. 40, no. 2 (1945.) 65-97
- W. R. Lethaby, The Nereid Monument Re-Examined. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 35 (1915.) 208-224
- Lykische Grabbauten, legenda uz eksponat, Museum Schloss Hohentübingen
- M. J. Mellink, Archaeology in Asia Minor, *American Journal of Archaeology*, vol. 74, no. 2 (1970.) 157-178
- M. J. Mellink, J. Lawrence Angel, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1969. *American Journal of Archaeology*, vol. 74, no. 3 (1970.) 245-259
- M. J. Mellink, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1970. *American Journal of Archaeology*, vol. 75, no. 3 (1971.) 245-255
- M. J. Mellink, Archaeology in Asia Minor, *American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 2 (1972.) 165-188
- M. J. Mellink, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1971. *American Journal of Archaeology*, vol. 76, no. 3 (1972.) 257-269
- M. J. Mellink, J. Lawrence Angel, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972. *American Journal of Archaeology*, vol. 77, no. 3 (1973.) 293-307
- M. J. Mellink, Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1973. *American Journal of Archaeology*, vol. 78, no. 4 (1974.), 351-359
- M. J. Mellink, Archaeology in Asia Minor, *American Journal of Archaeology*, vol. 80, no. 3 (1976.) 261-289
- M. J. Mellink, Excavations in the Elmalı Area, Lycia, 1975. *American Journal of Archaeology*, vol. 80, no. 4 (1976.), 377-384
- M. J. Mellink, The Native Kingdoms of Anatolia, U: *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. III, part 2, The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B. C.* (Cambridge: Cambridge University Press 2000.) 619-665
- M. J. Mellink, Anatolia. U: J. Boardman et al. eds. *The Cambridge Ancient History, Second Edition, vol. IV, Persia, Greece and the Western Mediterranean* (Cambridge: Cambridge University Press 2002.) 211-233
- S. Mitchell, A. W. McNicoll, Archaeology in Western and Southern Asia Minor 1971-78. *Archaeological Reports*, no. 25 (1978.-1979.) 59-90
- Notes on Supplementary Plates LXXXI-LXXXIV. Phrygian and Lycian Monuments. *Greece & Rome*, vol. 18., no. 53 (1949.) 95-96
- W. Oberleitner, *Das Heroon von Trysa, ein lykisches Fürstengrab des 4. Jahrhunderts v. Chr.* (Mainz am Rhein: P. von Zabern 1994.)
- G. M. A. Richter, Were the Nude Parts in Greek Marble Sculpture Painted?. *Metropolitan Museum Studies*, vol. 1, no. 1 (1928.) 25-31
- R. Shafer, »Pisidian«. *The American Journal of Philology*, vol. 71, no. 3 (1950.) 239-270
- S. G. P. Small, The Arms of Turnus: Aeneid 7.783-92. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 90 (1959.) 243-252
- E. Thomas, On the Position of Women in the East, in Olden Time. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, vol. 11, no.1 (1879.) str. 1-60

- F. J. Tritsch, The Harpy Tomb at Xanthus. *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 62 (1942.) 39-50
- G. Wissowa et al., Lykia. U: W. Kroll ed. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft, Band 13, Lokroi – Lysimachides* (Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung 1927.) 2270-2291
- http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/gr/m/lion_tomb_marble_relief.aspx (3.12.2009.)
- http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/gr/t/the_tomb_of_payava_a_lykian_a.aspx (29.11.2009.)
- M. Zaninović, Liburnia militaris. U: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb: (Školska knjiga 1996) 292-306
- K. Ziegler, W. Sontheimer, Lykia. U: K. Ziegler, W. Sontheimer eds. *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, Band 3, Iuppiter bis Nasidierus* (Stuttgart: Alfred Druckenmüller 1969.) 809-810
- K. Ziegler, W. Sontheimer, Myra. U: K. Ziegler, W. Sontheimer eds. *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, Band 3, Iuppiter bis Nasidierus* (Stuttgart: Alfred Druckenmüller 1969.) 1518-1519